

УДК 343.14

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ АДВОКАТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Оксана МАСЛЮК,

аспірант кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»

SUMMARY

The article examines the current problematic issues of institutionalization lawyer's investigation in criminal proceedings in Ukraine, aims to achieve a level of normative ordering of said institution, in which the criminal procedure legislation will adequately regulate the volume of the defense lawyer authority for the collecting of proofs, a remedial order and the mechanisms of their practical realization.

Key words: defense lawyer, criminal procedure proving, adversarial system, lawyer's investigation.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні проблемні питання інституціоналізації адвокатського розслідування в кримінальному процесі України, що передбачає досягнення такого рівня нормативної впорядкованості вказаного інституту, при якому кримінальне процесуальне законодавство досить повно регламентуватиме обсяг повноважень захисника зі збирання доказів у кримінальному провадженні, процесуальний порядок та механізми їх практичної реалізації.

Ключові слова: захисник, кримінальне процесуальне доказування, змагальність, адвокатське розслідування.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку кримінального судочинства детермінують потребу у переосмисленні ролі захисника у кримінальному процесуальному доказуванні. Як відзначається у літературі, із прийняттям у 2012 році нового КПК України захиснику надана можливість не тільки отримувати інформацію, яка може за певних умов набути статусу доказів, а й самостійно збирати докази у справі, що дозволяє вказаному учаснику кримінального провадження бути повноцінним суб'єктом доказування [1, с. 21]. Інтереси справедливого змагального судочинства вимагають поступового відходу від ситуації, коли заявляння захисником клопотань про отримання тих чи інших доказів, які можуть мати значення для здійснення захисту, залишатиметься чи не єдиним дієвим засобом його участі у доказуванні. У протилежному випадку ефективність доказової активності захисту в кінцевому рахунку завжди залежатиме від розсуду слідчого або прокурора, які, в свою чергу, не зацікавлені у появі у справі доказів, що йдуть всупереч висунутій підозрі або обвинуваченню. У вказаних умовах вкрай важливим фактором, який повинен сприяти підвищенню ефективності діяльності захисника із доказування обставин, що свідчать на користь його підзахисного, є процесуальна інституціоналізація адвокатського розслідування.

Актуальність теми. Питання про необхідність наділення захисника правом самостійно збирати докази підіймається у кримінальній процесуальній літературі вже досить давно [2, с. 93–94; 3, с. 140; 4, с. 212]. Починаючи з 80-х років минулого століття, коли намітилася тенденція до звільнення тоді ще радянської юридичної науки від тоталітарних ідеологічних нашарувань та спрямування її до демократичних основ побудови судочинства, ряд провідних процесуалістів у своїх працях почали обґрунтовувати ідею зрівняння сторін обвинувачення і захисту у правових можливостях здійснення кримінального процесуального доказування. Так, О.М. Ларін закликав до наділення сторін обвинувачення і захисту рівними можливостями у здобуванні і фіксації доказів. Жодній із сторін, вважає автор, не може бути відмовлено у поданні до суду доказу, отриманого і оформленого відповідно до вимог законодавства [5, с. 57].

Розвиваючи зазначений підхід, Н.К. Горя пропонує наділити захисника правом проводити слідчі дії з метою

виявлення обставин, які виправдовують або пом'якшують вину підозрюваного, обвинуваченого, а також викладати свої доводи в особливому процесуальному документі – виправдальному висновку чи висновку про пом'якшення відповідальності обвинуваченого [6, с. 22–23]. Для позначення таких дій захисника дослідник використав поняття «паралельне розслідування», яке в подальшому у тих чи інших термінологічних варіаціях («адвокатське розслідування», «захисне розслідування», «приватне розслідування») набуло достатньо широкого розповсюдження в юридичній літературі.

Ідея запровадження паралельного розслідування була підтримана В.Т. Томіним, який допускає розширення прав адвоката у сфері кримінального процесуального доказування до тієї міри, при якій адвокатське розслідування максимально наблизитиметься до службового [7, с. 192]. На думку І.Л. Петрухіна, єдиним шляхом протистояння обвинувальності ухилу в діяльності органів слідства є урівняння обвинувачення і захисту у всіх процесуальних можливостях, що може бути досягнуто за рахунок введення паралельного розслідування з обов'язковим приєднанням до справи здобутих таким чином доказів [8, с. 31].

Вагомий вклад у теоретичне обґрунтування концепції адвокатського розслідування зробили вітчизняні вчені-юристи. На думку Г.І. Алейнікова, адвокати в кримінальному процесі повинні мати можливість здійснювати власне розслідування, виявляти і збирати докази, необхідні для захисту інтересів довірителя, формулювати свої висновки по справі у відповідних процесуальних актах, зокрема у захисному висновку [9, с. 34].

У свою чергу, Я.П. Зейкан звертає увагу на те, що у захисту нерідко виникає потреба надати суду не один доказ сам по собі, а систему взаємоузгоджених доказів, для отримання яких необхідно провести самостійне, паралельне розслідування [10, с. 59].

О.В. Сурдукова розглядає адвокатське розслідування у якості міжгалузевого інституту, що ґрунтується на сукупності норм права двох галузей: кримінального процесуального та адвокатського права. Наділення захисника правами зі збирання доказової інформації, на її думку, є значним кроком на шляху реалізації в кримінальному процесі

принципу змагальності сторін, а введення адвокатського розслідування сприятиме докорінній зміні сучасної моделі кримінального судочинства та усуненню недоліків, притаманних досудовому провадженню [11, с. 101–102].

Т.В. Корчева пропонує законодавчо передбачити право захисника проводити розслідування паралельно із особою, яка веде кримінальний процес. Результати процесуальних дій захисника, спрямованих на збирання доказів в рамках паралельного розслідування, підлягають закріпленню у відповідних протоколах. В той же час захисник, не будучи наділений владними повноваженнями, не вправі застосовувати процесуальний примус чи попереджати допитуваних осіб про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань [12, с. 183].

Проведення захисником адвокатського розслідування, зазначає О.В. Рибалка, здебільшого зумовлює ефективність його зусиль під час доведення обставин, які свідчать про невинуватість або меншу винуватість підзахисного. Тим самим не тільки забезпечується призначення кримінального судочинства, але і досягається економія процесуальних засобів, застосовуваних слідчим, прокурором або судом. Адвокатське розслідування автор визначає як вид публічно-правової діяльності, що здійснюється адвокатом у кримінальних справах в інтересах підзахисного або довірителя з метою виявлення і формування доказів та обставин, які мають значення для захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача [13, с. 38, 40].

Значна увага питанням впровадження у вітчизняному кримінальному процесі інституту адвокатського розслідування приділена В.О. Попелюшко. В своїх працях науковець вказує на те, що система кримінального процесуального та адвокатського права містить у своїй структурі споріднену сукупність правових норм, які регулюють кримінальні процесуальні відносини, пов'язані із самостійною доказовою діяльністю захисника у кримінальному провадженні. Вказана сукупність утворює інститут адвокатського розслідування, який являє собою систему кримінальних процесуальних та інших правових норм, що регулюють і дозволяють діяльність адвоката-захисника у кримінальному провадженні, спрямовану на збирання, закріплення (фіксацію), перевірку та оцінку зібраних ним доказів з метою виконання функції захисту. Адвокатське розслідування, на думку автора, є похідним від функції захисту в кримінальному судочинстві і здійснюється в межах її реалізації. Воно не проводиться поза досудовим розслідуванням чи судовим розглядом справи в цілому, а винятково у зв'язку з цим провадженням та у його межах. Воно є самостійною, відносно відособленою діяльністю захисника-адвоката, пов'язаною з доказами кримінальної справи, лише ніби дистанційованою у просторі від роботи з доказами органу, у провадженні якого перебуває справа, спрямованою на поповнення матеріалів справи саме доказами захисту, тобто доказами виправдувальними [14, с. 167; 15, с. 277–278; 16, с. 334, 343].

У чинному КПК України законодавець зважився на принципово важливий крок у напрямку забезпечення повноцінної змагальності кримінального провадження на всіх його стадіях, визнавши сторону захисту суб'єктом, уповноваженим здійснювати збирання доказів (ч. 1 ст. 93). В той же час, незважаючи на існування доктринального та законодавчого підґрунтя, сьогоднішні вести мову про сформованість інституту адвокатського розслідування та його повноцінне функціонування як мінімум зарано. При цьому проблема полягає не тільки і не стільки у тому, що категорія «адвокатське розслідування» так і не отримала законодавчого закріплення. Головною проблемою є те, що, незважаючи на прогресивний характер цілого ряду поло-

жень КПК України та законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність відносно доказової діяльності адвоката в кримінальному судочинстві, вони так і не забезпечили процесуальну інституціоналізацію адвокатського розслідування.

Виходячи із зазначеного вище, метою цієї статті є аналіз актуальних проблем, пов'язаних із інституціоналізацією адвокатського розслідування у вітчизняному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій довідковій літературі наводиться наступна дефініція поняття «інституціоналізація»: процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби [17, с. 306; 18, с. 683]. Результатом інституціоналізації адвокатського розслідування у сфері кримінального судочинства повинно стати закріплення у кримінальному процесуальному законі норм, які достатньо повно регламентуватимуть обсяг повноважень захисника зі збирання доказів в кримінальному провадженні, процесуальний порядок та механізми їх практичної реалізації, а також умови використання результатів доказової діяльності захисника для реалізації покладених на нього завдань із здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого.

Будь-яке розслідування, як специфічний різновид людської діяльності, спрямоване на встановлення певних фактів і обставин, які мають значення для розв'язання тих питань, що зумовлюють необхідність проведення такого розслідування. Для реалізації цієї функції суб'єкт розслідування наділяється арсеналом пізнавальних засобів. У кримінальному провадженні єдино допустимою процесуальною формою пізнання його обставин виступає доказування, а відтак пізнавальна сутність розслідування у сфері кримінального судочинства розкривається через практичну реалізацію суб'єктом його проведення засобів доказування з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Адвокатське розслідування у порівнянні із розслідуванням, здійснюваним слідчим або прокурором, має ряд суттєвих особливостей. По-перше, адвокатське розслідування не є обов'язковою формою провадження і може проводитись факультативно: у випадках, коли це вважатимуть за доцільне і необхідне захисник та його довіритель. По-друге, за обсягом і змістом збираної інформації адвокатське розслідування має яскраво виражений однобічний характер, оскільки воно спрямоване на виявлення, встановлення, дослідження і закріплення лише тих обставин, які мають значення для відстоювання позиції захисту. Кримінальний процесуальний закон не зобов'язує захисника сприяти повному та всебічному дослідженню обставин кримінального провадження, встановленню об'єктивної істини. В процесі проведення адвокатського розслідування захисника цікавлять лише ті фактичні дані, які підтверджують невинуватість або меншу винуватість підозрюваного, обвинуваченого. Причому з позиції сучасного уявлення про адвокатську етику такий підхід є цілком допустимим і морально виправданим.

Тим не менше, незважаючи на вказані особливості, в пізнавальному плані змістовне наповнення адвокатського розслідування і, умовно кажучи, розслідування «офіційного» (досудового) нічим не відрізняється і являє собою процесуальну діяльність із виявлення, збирання та закріплення доказів, а також оперування ними для здійснення відповідної процесуальної функції (захисту або обвинувачення). Досягається це, як вже згадувалось вище, за рахунок практичної реалізації засобів доказування, перелік і порядок застосування яких визначається кримінальним процесуальним законом. Чітка процесуальна регламента-

ція засобів доказування забезпечує допустимість отриманих в процесі їх застосування доказів, оскільки при прийнятті процесуальних рішень можуть враховуватись лише ті докази, які отримані в порядку, визначеному КПК України (ст. 86).

Соціальна потреба в ефективному здійсненні захисту від кримінального переслідування обумовлює необхідність існування певних правових механізмів, які б забезпечували можливість самостійного збирання стороною захисту виправдувальних доказів у кримінальному провадженні. Здатність адвокатського розслідування задовольнити цю потребу на пряму залежить від дієвості засобів доказування, правом реалізації яких наділений захисник як суб'єкт проведення такого розслідування. На сьогоднішні найбільш потужний арсенал засобів доказування цілком закономірно і виправдано зосереджений в руках суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування: слідчого та прокурора. У свою чергу, для того, щоб адвокатське розслідування за своїм доказовим потенціалом хоча б наблизилось до досудового розслідування, необхідно забезпечити якщо не тотожність, то, принаймні, співрозмірність засобів доказування, доступних захиснику і органам досудового розслідування, адже, як справедливо відзначає О.Г. Яновська, жодна із сторін у відстоюванні своєї позиції у кримінальному провадженні не повинна мати істотних переваг у порівнянні із іншою стороною [19, с. 124].

Наведені узагальнення дозволяють достатньо окреслено побачити ключові проблеми процесуальної інституціоналізації адвокатського розслідування в Україні у сучасних умовах. У теорії та практиці кримінального процесу основним способом збирання доказів вважається проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Власне, цільовою спрямованістю слідчих дій і є отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів, про що прямо вказується в ч. 1 ст. 223 КПК України. Їх визначальна роль у збиранні доказів обумовлена можливістю застосовувати різні комплекси пізнавальних і посвідчувальних операцій в залежності від характеру слідів розслідуваної події.

Чинний КПК України передбачає виключну монополію сторони обвинувачення в особі прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування, співробітника оперативного підрозділу (при виконанні доручення слідчого) на отримання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. При цьому порівняльний аналіз положень ч. 2 і ч. 3 ст. 93 КПК України, які визначають способи збирання доказів сторонами обвинувачення і захисту відповідно, вказує на те, що захисник по суті позбавлений можливості самостійного проведення процесуальних дій, в рамках яких можна було б застосовувати пізнавальні і посвідчувальні операції, аналогічні до тих, які мають місце при проведенні слідчих (розшукових) дій. Однак завдання адвокатського розслідування не можуть бути повноцінно реалізовані без проведення вказаних дій, оскільки останні утворюють основу, підґрунтя доказової діяльності.

Що ж стосується згадуваних законодавцем «інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів», то доказова значимість їх результатів знаходиться під дуже великим питанням. Справа у тім, що критерієм допустимості доказу є його отримання в порядку, встановленому КПК України. Однак, як слушно звертає увагу В.В. Рожнова, з усіх передбачених ч. 3 ст. 93 КПК України способів збирання доказів для сторони захисту порядком проведення лише незначної їх частини регулюється нормами КПК України, усі інші або врегульовані нормами інших законів (зокрема Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закону України «Про доступ до публічної інформації»), або їх нормативне врегулю-

вання взагалі відсутнє [20, с. 304]. Відповідно, відсутність процесуальної регламентації тієї чи іншої дії захисника зі збирання доказів може розцінюватись судом як підстава визнання отриманих доказів недопустимими. Виходить, що в аналізованому законодавчому положенні закладене внутрішнє протиріччя, оскільки «інші дії», порядок проведення яких не передбачений КПК, просто не здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Відсутність у захисника передбаченої кримінальним процесуальним законом можливості застосовувати у доказуванні комплекси пізнавальних і посвідчувальних операцій в рамках окремих процесуальних дій негативно впливає на практичну реалізацію тих способів збирання доказів, які прямо визначені в ч. 3 ст. 93 та інших положеннях КПК України. В літературі небезпідставно звертається увага на те, що на рівні окремих норм КПК України не визначено детальних механізмів реалізації повноважень захисника в частині кримінального процесуального доказування [21, с. 211], не передбачено процесуального порядку здійснення та оформлення захисником окремих заходів із збирання доказів, зокрема отримання та виключення речей і документів, проведення тимчасового доступу до них [22, с. 205; 23, с. 183].

Погоджуючись із існуванням зазначених проблем у процесуальній теорії та практиці кримінального провадження, слід відзначити, що в їх першооснові лежить хибний підхід законодавця, за яким захисник позбавлений права самостійного проведення процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів у кримінальному провадженні. Адже саме процесуальні дії із відповідною фіксацією порядку і результатів їх проведення за правилами, визначеними ст. ст. 103–107 КПК України, є універсальною формою реалізації заходів зі збирання доказів у кримінальному провадженні, а тому проведення таких дій має знаходитись в компетенції як слідчого, прокурора, так і захисника.

Із наведеного вище видно, що при чинній процесуальній регламентації повноважень захисника зі збирання доказів потенціал адвокатського розслідування прагне до нуля, і підстав говорити про його інституціоналізованість у кримінальному судочинстві практично немає. Шляхи вирішення такої ситуації є достатньо простими і очевидними. Для забезпечення допустимості і належності отримуваних доказів діяльність із їх збирання, в переважній більшості випадків, повинна мати форму проведення процесуальної дії із відповідною фіксацією у протоколі та за допомогою технічних засобів. Зазначені дії у своїй сукупності і складають основу будь-якого розслідування, як досудового, здійснюваного слідчим або прокурором, так і адвокатського.

У юридичній літературі виділяється ряд характерних рис, які відрізняють отримання доказів стороною обвинувачення від аналогічної діяльності сторони захисту. До них, зокрема, відносяться такі: наявність владних повноважень на отримання доказів; можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина; в окремих випадках можливість застосування заходів примусу [24, с. 26]. Очевидно, що вказані елементи не можуть бути властивими процесуальній діяльності, що охоплюється поняттям адвокатського розслідування. Однак водночас проведення далеко не всіх процесуальних дій, спрямованих на виявлення і фіксацію доказової інформації, вимагає реалізації владних повноважень із застосування процесуального примусу чи інших форм обмеження прав та свобод людини і громадянина. Такі ситуації мають місце у двох випадках: 1) суб'єкт доказування отримує відомості, предмети або документи з ініціативи особи, яка є їх власником; 2) суб'єкт доказування просить особу добровільно передати наявні у неї предмети або документи чи повідомити певну інформацію. Зважаючи на це, ми в повній мірі поділяємо точку зору В.О. Попелюшка, за якою немає ані правових, ані фактичних

перешкод у збиранні захисником доказів способами, аналогічними слідчим діям, коли вони не вимагають застосування процесуального примусу: огляд місцевості, житла чи іншого володіння особи за її згодою; огляд приміщень та території юридичних осіб з дозволу адміністрації; відтворення обстановки та обставин події; ототожнення особистості; огляд документів, що знаходяться у фізичних чи юридичних осіб за їх згодою; проведення лікарських освідчувань за згодою освідчуваного; отримання на добровільній основі зразків для експертного дослідження. Питання лише у визначенні порядку і умов використання захисником вказаних способів збирання доказів як у цілому, так і щодо кожного окремого із них, гарантій їх реалізації та юридичної природи отриманих результатів [16, с. 349–350].

Наша інтерпретація відповідей на озвучені питання базується на наступних міркуваннях. З одного боку, визначений законом порядок і умови проведення процесуальних дій та фіксації їх результатів є однією із головних гарантій забезпечення достовірності отримуваних за їх допомогою фактичних даних і, відповідно, допустимості їх подальшого використання у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження. З іншого боку, кримінальний процесуальний закон не встановлює жодних пріоритетів у визначенні доказової сили тих чи інших фактичних даних в залежності від того, якою стороною вони отримані. Юридична природа таких даних не зміниться від того, що суб'єкт доказування, який їх отримав, відноситься не до сторони обвинувачення, а до сторони захисту. Суд не може віддавати перевагу одним доказам перед іншими лише на тій підставі, що перші отримані слідчим або прокурором, а другі – захисником.

Відтак, не може існувати якогось особливо порядку збирання доказів захисником у рамках адвокатського розслідування, який би суттєво відрізнявся від аналогічних дій слідчого або прокурора під час досудового розслідування. В протилежному випадку завжди залишатиметься місце для дискримінаційного ставлення до доказового значення результатів адвокатського розслідування на тій підставі, що процедура проведення останнього не здатна забезпечити той же ступінь достовірності і надійності отримуваних даних, який притаманний досудовому розслідуванню, здійснюваному слідчим або прокурором.

Процедурні відмінності у проведенні процесуальних дій зі збирання доказів слідчим (прокурором) та адвокатом можуть бути зумовлені лише одним фактором – відсутністю у захисника владних повноважень із застосування примусу чи будь-якого іншого обмеження прав і свобод людини та громадянина. В усіх інших аспектах порядок і умови проведення та фіксації процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів, повинен бути єдиним як для слідчого, прокурора, керівника органу досудового розслідування, співробітника оперативного підрозділу, так і захисника.

Тут варто зробити одне суттєве зауваження. Говорячи про право сторони захисту проводити процесуальні дії зі збирання доказів по аналогії із слідчими (розшуковими) чи іншими процесуальними діями, здійснюваними слідчим або прокурором, ми не випадкового згадуємо лише одного суб'єкта – захисника. Відповідно вимог чинного КПК України, захисником у кримінальному провадженні може бути виключно адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України. Саме професійна приналежність захисника дозволяє наділити його розглядуваними повноваженнями в силу декількох факторів: по-перше, наявності у адвоката професійної освіти та фахової підготовки; по-друге, поширення на адвоката достатньо серйозних правових та деонтологічних стандартів професійної діяльності, а також наявності корпоративного контролю за їх дотриманням; по-третє, передбачених зако-

нодавством гарантій професійної діяльності адвокатів, які одночасно виступатимуть і як передумови ефективності та дієвості адвокатського розслідування.

Висновки. Отже, викладене вище дає підстави для висновку про необхідність доповнення ч. 3 ст. 93 КПК України двома додатковими абзацами такого змісту:

«Захисник може здійснювати збирання доказів шляхом проведення допиту; пред'явлення особи або речей для впізнання; огляду місцевості, приміщення, речей або документів; відтворення дій, обстановки, обставин певної події; освідчування особи та інших процесуальних дій згідно із правилами цього Кодексу, передбаченими для відповідних слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій, та з урахуванням особливостей, визначених абзацом 4 ч. 3 цієї статті.

При проведенні захисником процесуальних дій не допускається застосування примусу та/або будь-якого іншого обмеження прав і свобод людини».

Окрім цього, ч. 1 ст. 106 необхідно викласти у новій редакції: «Протокол процесуальної дії складається особою, яка проводить процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення».

Список використаної літератури:

1. Ляш А.О. Захисник як суб'єкт доказування в судових стадіях кримінального процесу / А.О. Ляш, В.С. Благодир // Адвокат. – 2012. – № 10 (145). – С. 19–21.
2. Либус И.А. Эффективность защиты в советском уголовном процессе / И.А. Либус // Советское государство и право. – 1974. – № 3. – С. 91–95.
3. Лившиц В.Л. Обвинительный уклон (истоки и пути преодоления) / В.Л. Лившиц // Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды. Вып. 47 – М. : Изд-во ВНИИСЗ, 1990. – С. 134–144.
4. Аврах Я.С. Обвинение и защита по уголовным делам / Я.С. Аврах, З.З. Зиннатуллин, Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казан. Ун-та, 1976. – 168 с.
5. Ларин А.М. Презумпция невиновности / А.М. Ларин. – М. : Наука, 1982. – 152 с.
6. Горя Н. Принцип состязательности и функции защиты в уголовном процессе / Н. Горя // Советская юстиция. – 1990. – № 7. – С. 22–23.
7. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В.Т. Томин. – М. : Юрид. лит., 1991. – 240 с.
8. Петрухин И.Л. От инквизиции – к состязательности / И.Л. Петрухин // Государство и право. – 2003. – № 7. – С. 28–36.
9. Алейников Г.И. Процессуальное оформление действий адвоката захисника щодо збирання та представлення доказів у ході досудового слідства / Г.И. Алейников // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 2. – С. 31–41.
10. Зейкан Я.П. Право на захист у кримінальному процесі: практичний посібник / Я.П. Зейкан. – К. : Юридична практика, 2004. – 288 с.
11. Сурдукова О.В. Адвокатське розслідування як інститут кримінально-процесуального права / О.В. Сурдукова // Вісник Академії адвокатури України. – 2005. – Вип. 4. – С. 97–103.
12. Корчева Т.В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції : монографія / Т.В. Корчева. – Х. : Вид. ФОРМ Вапнярчук Н.М., 2007. – 200 с.
13. Рибалка О.В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі / О.В. Рибалка // Адвокат. – 2011. – № 7(130). – С. 35–40.
14. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі : монографія / В.О. Попелюшко. – К. : Прецедент, 2005. – 232 с.
15. Попелюшко В.О. Щодо питання інституту адвокатського розслідування та його джерельної бази / В.О. Попелюшко //

Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2008. – Вип. 20. – С. 276–284.

16. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Попелюшко Василь Олександрович. – Острог, 2009. – 502 с.

17. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. ; за ред. М.П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.

18. Юридична енциклопедія. [В 6 т.]. Т. 2: Д – Й / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – 744 с.

19. Яновська О.Г. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування / О. Яновська // Право України. – 2014. – № 10. – С. 124–132.

20. Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні / В.В. Рожнова // Юридичний часопис

Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 301–306.

21. Білічак О. Проблеми участі захисника у збиранні доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень / О. Білічак // Jurnalul juridic național: teorie și practică. – 2014. – Iunie. – С. 208–213.

22. Люліч В.А. Захисник як суб'єкт збирання доказів у нормах нового Кримінального процесуального кодексу України / В.А. Люліч // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 201–206.

23. Ковальчук С.О. Участь сторони захисту у формуванні речових доказів / С.О. Ковальчук // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 182–188.

24. Баев М.О. Защита от обвинения в уголовном процессе. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам. Право обвиняемого на защиту (нормативные акты, постановочные материалы) / М.О. Баев, О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. Ун-та, 1995. – 228 с.